
Devastace hřbitovů na Tachovsku po roce 1945 a jejich obnova¹⁾

Pavel Voltr, Jitka Bílková

Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická

KLÍČOVÁ SLOVA | hřbitovy – odsun Němců – Sudety – Český les – devastace – vysídlení

KEY WORDS | cemeteries – forced displacement of Germans – Sudetenland – Upper Palatine Forest – devastation – displacement

DEVASTATION OF CEMETERIES IN THE TACHOV REGION AFTER 1945 AND THEIR RENEWAL

The contribution deals with the post-war history of cemeteries in the Tachov region and, using eight localities (Bohuslav, Hošťka, Milíře, Nové Domky, Ošelín, Pavlův Studenec, Svatá Kateřina u Přimdy and Tachov), it demonstrates the process of their devastation, alternatively their renewal after 1989. The post-war devastation of cemeteries was closely related to the devastation of the then German municipalities lying in the border zone from where German population was forcedly displaced after 1945. The devastation did not involve only the limited period from the beginning of the 50s but the demolition of the abandoned and deteriorating objects in the Upper Palatine Forest continued until the 80s of the 20th century. At present, we can divide the then German cemeteries lying in the today's Tachov district into abandoned cemeteries whose active use finished in 1948 at the latest, and cemeteries that have been used as a burial place up till now. The article focuses chiefly on the first group of cemeteries; it introduces the results of the field survey of the cemeteries, concentrating above all on the documentation of their current condition, the condition of preserved sepulchral monuments and their present maintenance and the ways these places could be used.

1 | Text vznikl v rámci projektu MKČR NAKI II „Paměť hřbitovů: průzkum a dokumentace pro udržitelnou péči o sepulkrální památky v oblasti někdejších Sudet“ (DG20P02OVV014), realizovaného 3/2020–12/2022.

1 | Zdeněk Procházka, Putování po zaniklých místech Českého lesa. II. Tachovsko. Osudy 45 zaniklých obcí, vsí a samot, Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2021, s. 10–23.

2 | Ibidem, s. 23–29.

3 | Petr Uličný, *Horní Žďár, kostel sv. Jana Křtitele* (stavebně historický průzkum – nepublikovaný dokument), 2020, s. 9.

4 | Antikomplex a kolektiv autorů, Proměny sudetské krajiny, Praha: Antikomplex, 2006, s. 82

5 | Procházka (pozn. 2), s. 29–31.

6 | Antikomplex (pozn. 4), s. 84.

7 | Procházka (pozn. 2), s. 55. Viz např. vyznačené obce na mapě na zmíněné straně: Stará Huť (Altglashütte), Mlýnské Domky (Mühlhäusel), Novohradský (Nowohradsky), Svatá Apolena (St. Apollonia), Sřeble (Ströbl), Mílov (Mühlloh), Frauentál (Frauenthal), Mnichovství (Münchsdorf), Bohuslav (Wusleben), Žebrácký Žďár (Petlarnbrand), Hraničky (Reichenthal), Jedlina (Neulosithal), Nová Huť (Neuhütte), Háje (Leierwinke), Zahájí (Waldheim), České Nové Domky (Böhmisch Neuhausl), Česká Ves (Böhmischdorf), Stoupa (Altpocher), Nová Knížecí Huť (Neufürstenhütte), Zlatý Potok (Goldbach), Skláře (Neuwindischgrätz), Pořejov (Purschau), Svatá Anna (Sankt Anna), Kolm (Kolm), Bažantov (Wosant), Pastvína (Helldroth), Kamenička (Steinhof), Lučina (Sorghof), Pavlova Huť (Paulushütte), Pavlův Studenec (Paulusbrünn), Větrov (Baderwinke), Pomezná (Wittichsthal), Hraničná (Hermannsreith), Zadní Žďár (Hinterbrand), Jalový Dvůr (Galtenstallung).

8 | Antikomplex (pozn. 4), s. 92.

Úvodem

Oblast Českého lesa na Tachovsku bývala až do středověku územím s menší hustotou osídlení, procházely tudy však významné obchodní cesty. Změny v majetkovém vlastnictví vedly později k postupnému průmyslovému rozvoji oblasti, ale i přes vznik řady skláren, pil, hamrů, papíren a mlířů zůstávalo obyvatelstvo chudé a život zde vyžadoval přizpůsobení se tvrdým klimatickým podmínkám. Počátkem 20. století se zdejší život postupně zklidnil a v důsledku soudobého rozkvětu turismu zde začaly vznikat také první výletní restaurace a letoviska.

Neblaze zasáhla do vývoje Českého lesa první světová válka, zásadní pro oblast však byl odsun původního německého obyvatelstva po druhé světové válce.^[2] Tajná vyhláška z 30. července 1948 následně přinesla likvidaci opuštěných objektů při státní hranici. Demolice měla zprvu postihnout domy blíž k hranici a soupis obsahoval seznam budov podle osad a obcí. Bourání prováděli např. lesní dělníci, ale také vojáci.^[3]

Významným mezníkem byl rok 1951, kdy bylo nařízením Ministerstva národní bezpečnosti ze dne 12. listopadu rozhodnuto o okamžitém vysídlení oblasti.^[4] K vysídlování, které se týkalo i nedávno přistěhovaného českého obyvatelstva, došlo v pásmu zhruba 2 km od státní hranice. Vznikla Pohraniční stráž a v oblasti byla zahájena výstavba rot. Vysídlování bylo dokončeno do května 1952 a zároveň bylo ukončeno budování drátěných zátarasů.^[5] V témže roce bylo další směrnicí nařízeno zbourat všechny budovy v zakázaném pásmu kromě těch, které využívala pohraniční stráž.

O přežití pak musely bojovat další obce v asi desetikilometrovém tzv. hraničním pásmu. Ty sice nebyly zbořeny, ale jejich naděje na existenci byla vzhledem k špatné dostupnosti nebo nedostatku polností značně omezena. Z těchto důvodů lidé své domy opouštěli, a ty byly poté rozebírány na stavební materiál, jiné podlehly přirozenému chátrání.^[6] Celý proces, spojený s ničením a rabováním, vedl na Tachovsku ke kompletnímu zániku více než 40 obcí.^[7]

Ničení obcí znamenalo boření všech budov, včetně kostelů. Devastovány byly i hřbitovy, některé z nich měly být srovnány buldozerem dokonce těsně před otevřením hranic po roce 1989, protože *„státní úředníci počítali s masovými návštěvami sudetských Němců a styděli se za stav, v jakém se hřbitovy nacházely“*.^[8]

Svou roli v osudech zdejších hřbitovů sehrály i demografické a správní podmínky, což se projevilo v charakteru hřbitovů. Dnešní okres Tachov je složen ze tří historických správních celků, jejichž dějiny byly do jisté míry odlišné. Zatímco bývalý okres Tachov a převážná část bývalého okresu Planá, které sousedily přímo se státní hranicí, byly osídleny převážně německým obyvatelstvem, bývalý okres Stříbro, sahající původně až k Plzni, byl okresem národnostně smíšeným. Dodnes lze proto pozorovat důsledky odlišného vývoje východní části dnešního okresu Tachov přivracené do vnitrozemí – část bývalého okresu Stříbro – a západní části končící na státní hranici. Zhruba od 15. století lze

sledovat posun pomyslné dělící čáry mezi německým a českým obyvatelstvem na východ, až koncem 17. století německé obyvatelstvo na území dnešního okresu zcela převládlo. Po vyhnání, resp. odchodu a odsunu Čechů a Židů v roce 1938 tvořilo německé obyvatelstvo valnou většinu obyvatel. Na celém západním území se jednalo prakticky o sto procent obyvatel, a byť se ve východní části ještě české obyvatelstvo udrželo (sulislavský národnostní ostrůvek), i zde se jednalo o výraznou německou převahu až dominanci (cca 95 %).

Typologie hřbitovů na Tachovsku

Bývalé německé hřbitovy na území dnešního okresu Tachov můžeme rozdělit do dvou kategorií. Do první spadají hřbitovy, které přestaly být používány nejpozději v roce 1948, a do druhé pak ty, které zůstaly zachovány a plnily, resp. plní svou funkci i nadále.

Do první kategorie náleží prakticky všechny hřbitovy v blízkosti státní hranice, které následovaly smutné osudy „svých“ obcí. Přestávaly být využívány nejčastěji již po odsunu německého obyvatelstva v roce 1946 a definitivně byly opuštěny po roce 1948. Zčásti pak byly cíleně likvidovány a částečně byly ponechávány svému osudu. Docházelo zde nejen k záměrnému ničení náhrobků, ale i k jejich druhotnému využívání. Po otevření hranic v roce 1990 došlo především ze strany bývalých německých rodáků u většiny těchto hřbitovů alespoň k částečné renovaci, popř. k pietní úpravě. Zachované náhrobky na hřbitovech byly znovu vztyčeny, ale nelze již s jistotou říci, zda stojí na svých původních místech. Tyto hřbitovy jsou leckdy jedinou připomínku dříve živého osídlení a jsou proto dodnes místy setkávání. Jako nejvýraznější příklady mohou sloužit hřbitovy v Pavlově Studenci či Jedlině. Protože po roce 1948 zanikly z různých důvodů také lokality dále od hranic, převážně ve více vylidněném bývalém okrese Tachov, spadají do této kategorie zároveň hřbitovy v Pořejově či v Bohuslavi.

Hřbitovy náležející do druhé kategorie mají historii zcela odlišnou. Jedná se jednak o hřbitovy ve městech či větších lokalitách (např. v Boru, Plané či v Tachově), nacházejících se spíše ve východní části dnešního okresu Tachov. Tyto lokality byly po roce 1945 více či méně dosídleny, a i když se později potýkaly s velkou fluktuací obyvatelstva (pro okres Tachov typickou), kontinuální osídlení se v nich již podařilo udržet. Tyto bývalé německé hřbitovy se po roce 1945 staly místem odpočinku i nových osídlenců, a proto jsou dodnes ve velmi dobrém a udržovaném stavu. Jinou problematikou spojenou s těmito hřbitovy je druhotné využívání německých náhrobků. Míru tohoto využití lze dnes jen obtížně zmapovat, protože většinou není znám stav hřbitovů v roce 1945. K druhotnému využívání původních náhrobků přispívala finanční náročnost budování nových hrobů a také prostý fakt, že zkrátka byly k dispozici. Pokud se německé náhrobky zachovaly, nacházejí se většinou v dobrém stavu a zejména po roce 1990 je o ně pečováno, leckde jsou celé hřbitovy díky aktivitám rodáků i současných obyvatel postupně obnovovány, jak rovněž v mnoha případech dokazuje náš průzkum.

Nové Domky

9 | Viz např. Jakub Děd, Kostel Navštívení Panny Marie, Poškozené a zničené kostely, kaple a synagogy v České republice, <http://www.znicenekostely.cz/?load=detail&id=6192>, vyhledáno 5. 12. 2021; Kostel Navštívení Panny Marie, rejst. č. ÚSKP 106567, Památkový katalog, <https://www.pamatkovykatalog.cz/kostel-navstiveni-panny-marie-2172737>, vyhledáno 5. 12. 2021.

10 | Citace: „des Neuhäusler Friedhofes durch die Kirchsprenge von Neuhäusl, Reichenthal, Petlarn – Brand, Weihe durch H. H. Pfarrer Born/ Haid am 7. 8. 1993“.

Nové Domky (německy Neuhäusl) je malá vesnice, část obce Rozvadov v okrese Tachov. Nachází se asi 3 km na sever od Rozvadova. Hřbitov je situován za obcí směrem na Rozvadov. Vedle hřbitova stojí dnes již zcela zdevastovaný kostel. Stavba tohoto původně dřevěného kostela Navštívení Panny Marie byla započata v roce 1791. V důsledku francouzských válek byla zastavena a k jejímu dokončení došlo roku 1808. Kostel z tesaných kvádrů nechal zbudovat mezi lety 1834–1838 hrabě F. A. Libštejnský z Kolowrat. V současné době je kostel zcela prázdný a opuštěný. Po odsunu původního německého obyvatelstva jej od roku 1948 používala pohraniční stráž jako sklad sena a stáj pro koně a dobytek. V pozdější době sloužil jako skladiště materiálu. V říjnu r. 2016 Biskupství plzeňské darovalo pozemek s kostelem, který byl již v havarijním stavu, spolku Omnium, z. s., který se snaží o jeho záchranu a postupnou rekonstrukci. Dne 18. 8. 2019 se v kostele uskutečnila po dlouhých letech opět bohoslužba na podporu záchranu kostela, kterou celebrouval farář z obce Waidhaus Georg Hartl.⁹¹ Kostel je od r. 2020 kulturní památkou.

Hřbitov v sousedství kostela byl záměrně ničen, devastována byla zejména hřbitovní zeď a brána do areálu hřbitova. Protože je ohradní zeď zachovaná jen ve zbytcích, většinou jako suť, je v současné době areál hřbitova vyznačen a ohraničen provizorně, brána je vytvořena pomocí větví. Přímo v areálu hřbitova roste řada mohutných listnatých stromů.

Především díky aktivitě původních německých obyvatel obce Nové Domky byl hřbitov hned po roce 1990 částečně obnoven, nebyl ale určen k pohřbívání. Znovuobnovení k datu 7. 8. 1993 připomíná novodobá popiska umístěná na náhrobku s nápisem „PAX VOBIS 1897“ a informující, že hřbitov byl díky finanční sbírce revitalizován rodáky z obcí Nové Domky, Hraničky, Žebrácký Žďár a vysvěcen byl tehdy borským farářem Mons. Vladimírem Bornem.¹⁰¹

Při obnově byly náhrobky očištěny a z velké části nově vztyčeny a rozmístěny – a to nepravidelně, zřejmě se nenacházejí na původních místech. Náhrobní kameny jsou různorodé, řada z nich není kompletní, chybí především vrchní části. V některých případech byly navzájem spojeny zbytky či části původních náhrobků, jak je patrné například u náhrobku Franze Pesneta. Zřejmě vlivem pomalých svahových pohybů mělkého nestabilního podloží je řada náhrobků také výrazně nakloněna. Na jednom místě jsou uložena torza několika zničených náhrobních desek.

Nápisy na kamenných deskách jsou leckde dochované, avšak jsou ve velké míře působením povětrnostních vlivů poškozené či pokryté mechy a lišejníky, a tak je jejich čtení a detailní průzkum komplikovaný. Celkem dobře je zachovaný náhrobek Josefíny Müller s čitelným nápisem i stále zřetelným, byť mírně poškozeným porcelánovým portrétem. Náhrobky umístěné nedaleko bývalé hřbitovní zdi jsou v kontrastu s ostatními zdejšími náhrobními kameny zdobené. Například náhrobek manželů Thumsových je svými rozměry a především estetickou hodnotou výrazný, chybí však levá část kříže v nejvyšší části náhrobku. Téměř uprostřed hřbitova se nachází i jednoduchý dřevěný kříž s kovanou lucernou. Na kříži jsou umístěny dvě fotografie a jednoduchý nápis věnovaný zemřelým. Není ale jasné, zda se v tomto případě jedná o skutečné místo posledního odpočinku původních německých rodáků.

U některých náhrobních kamenů byly po r. 1990 zřejmě doplněny nové popisky, např. u náhrobku Erwina Schustera (1904–1942) či Josefa Wagnera (1873–1923). Jejich umístění na historickém náhrobku může být diskutabilní, nicméně je jasným dokladem, že původní němečtí rodáci či jejich potomci zmíněný hřbitov i v současné době aktivně udržují a navštěvují. U některých náhrobků jsou dále doplněné např. nové plechové lucerny, kované vázy, umělé květiny. U celé řady hrobů byla vysazena různorodá zeleň, např. zimostrázy, mahony či hortenzie.

OBR. 2 Původní německý hřbitov vsi Nové Domky. Náhrobky byly po roce 1989 zčásti znovuvztyčeny a obnoveny. Foto: Pavel Voltr

11 | Více viz Revitalizace hřbitova v obci Hošťka, Obec Hošťka, <https://www.hostka-tc.cz/obec/revitalizace-hřbitova-v-obci-hostka-1/>, vyhledáno 5. 12. 2021.

Hošťka

V obci Hošťka (něm. Hesselsdorf) se hřbitov nachází ve východní části obce, u hlavní silnice při výjezdu z obce ze směru od Rozvadova. Po druhé světové válce byl stejně jako většina hřbitovů na Tachovsku devastován, náhrobky původních německých obyvatel byly povaleny. Vzrostlé stromy ničily jak náhrobky, tak i obvodovou hřbitovní zeď.

Částečná rekonstrukce proběhla již na počátku 60. let 20. století, kdy byla hošteckými mladými obyvateli v rámci akce „Z“ opravena původní hřbitovní zeď. V roce 2015 byla zbudována nová vstupní brána do areálu hřbitova. Od roku 2017 probíhala rozsáhlá rekonstrukce celého hřbitova, kterou inicioval Obecní úřad Hošťka. Hlavním úkolem revitalizace byla obnova původních německých náhrobků a následná pravidelná údržba celého areálu hřbitova. Na rekonstrukci se podíleli jak obyvatelé Hošťky, tak i obyvatelé z druhé strany státní hranice, např. z obce Waidhaus. Revitalizace hošteckého hřbitova se tedy oficiálně uskutečnila ve spolupráci obce Hošťka, Heimatkreisverein Tachau a Česko-německého fondu budoucnosti. Koordinátorem na české straně byla Lucie Valíčková, na německé straně předseda spolku Heimatverein Tachau Wolf-Dieter Hamperl.^[11]

OBR. 3 Hřbitov vsi Hošťka byl v rámci revitalizace zbaven původní zeleně. Foto: Pavel Voltr

V rámci této rekonstrukce byly původní německé náhrobní kameny vztyčeny a usazeny v řadách, byť místy neúplných. Některé z nich mají ještě – přinejmenším zčásti – zachovalou bohatou plastickou výzdobu. Tyto náhrobní kameny jsou umístěné v jihozápadní, užší části hřbitova a kolem severní a severovýchodní části hřbitovní zdi. Náhrobní kameny byly očištěny a pískovány. Na některých náhrobních deskách jsou tak opět čitelné dochované nápisy, a to jak s osobními údaji, tak s poetickými přípisy (např. náhrobek Johanna Freislebena či Anny a Georga Magerlových). Na jiných náhrobních kamenech se nápisy však už nezachovaly. Obnova pomohla zachovat také alespoň několik porcelánových portrétů či jejich zbytků.

V rámci revitalizace hřbitova byly rovněž pokáceny staré listnaté stromy a na jejich místech byly vysazeny stromy nové. Hřbitovní zeď, zvláště pak u vstupní brány, je stejně jako některé části náhrobků umístěných u zdi porostlá břechtanem. Hřbitov je v současné době využíváný a udržovaný.

OBR. 4 Znovuvztyčené a očištěné kamenné náhrobní stély na hřbitově ve vsi Hošťka. Foto: Pavel Voltr

12 | Procházka (pozn. 2), s. 188–195.

13 | Ibidem, s. 195.

14 | Pavlův Studenec, Historické hřbitovy, <https://cimiterium.cz/hrbitovy/detail/272-pavluv-studenec>, vyhledáno 13. 1. 2023.

Pavlův Studenec

Ves Pavlův Studenec (něm. Paulusbrunn) se nacházela v blízkosti státní hranice při hlavní cestě směřující z Tachova do německého města Bärnau. V současné době se jedná o zcela zaniklou lokalitu, která ovšem do r. 1945 patřila k největším vesnicím v celém tachovském pohraničí. Nejstarší zmínky o Pavlově Studenci jsou z počátku 18. století. Umístění obce na staré obchodní stezce bylo velmi výhodné, před druhou světovou válkou zde žilo téměř 1000 obyvatel. Nebývale velký katastr Pavlova Studence obsahoval mimo samotné vsi i další osady rozptýlené v lesích. V lokalitě se nacházela i celnice a četnická stanice a žilo zde několik Čechů. Po druhé světové válce byli téměř všichni původní němečtí obyvatelé odsunuti.

Vesnice byla po r. 1946 částečně osídlena novými českými obyvateli, ale na počátku 50. let se ocitla v tzv. zakázaném hraničním pásmu. Právě z tohoto důvodu došlo v poměrně krátké době nejen k vysídlení všech obyvatel, ale i ke kompletní demolicí všech zdejších domů i dalších hospodářských a jiných objektů, které se v Pavlově Studenci nacházely.¹²¹ S hromadnými demolicemi se započalo v roce 1949. Ponechány byly pouze objekty, které byly přímo určeny k využití Pohraniční stráží. Jediné budovy, které byly v té době zachovány, byly kostel sloužící jako pozorovatelná, škola, fara a celnice. Avšak i ty byly v dalších letech rovněž zbořeny – kostel byl na jaře 1959 vypálen a pak užíván jako opevněná pozorovatelná, v roce 1977 došlo k jeho odstřelu a poté k zboření posledních budov tvořících původně jádro vsi.¹²³

Místní hřbitov, místo posledního odpočinku obyvatel Pavlova Studence i dalších přilehlých lokalit, se nacházel a dodnes nachází severně od hlavní silnice. Stejně tak jako veškerá zástavba zmíněné lokality byl i hřbitov po r. 1948 výrazně devastován.

Hned po r. 1990 došlo ze strany původních německých rodáků k jeho revitalizaci. Areál hřbitova je obehnan jednoduchým dřevěným plotem. Uprostřed je umístěn kříž, v jehož nejnižší části je nápis: „Memento mori/ Errichtet/ von/ Georg Wolfgang/ Benedikt/ und Wolfgang/ Seitz/ 1842“. Střední část kříže je novější a užitý byl jiný druh kamene. Zde je umístěna německými rodáky doplněná popiska „Vormals/ Friedhof von/ Paulusbrunn/ Bývalý hřbitov/ v Pavlův Studenec / 1837–1948/ Zum Gedenken/ unserer Toten/ Na vzpomínku našich/ zesnulých/ Anno/ L. P. 1995.“¹⁴¹ Nejvyšší část, zhotovená opět z jiného kamene, je ozdobena novou kovovou plastikou ukřižovaného Krista.

Vzhledem k záměrné neudržovanosti i přímému ničení hřbitova dnes není možné určit, zda se stávající náhrobky nacházejí na svých původních místech. Všechny jsou silně pokryty mechy a lišejníky. Některé náhrobní desky jsou poničené, na několika náhrobcích není již možné identifikovat žádný nápis. Zachované náhrobky jsou především menších rozměrů a např. náhrobek Anny Seitz (1833–1902), s řadou zajímavých detailů, stojí svou estetickou a výtvarnou hodnotou za pozornost. Náhrobek Johanny Bayer byl pravděpodobně nověji doplněn

OBR. 5 Centrální hřbitovní kříž ve vsi Pavlův Studenec, starší spodní část původního centrálního hřbitovního kříže dedikovaného v roce 1842. Foto: Pavel Voltr

o porcelánový medailonek s portrétem zesnulé. Ve spodní části náhrobku je drobný poetický text, který je však velmi poničen. Obnovené popisky oválného typu, leckdy s poetickými přípisy, doplňují řadu náhrobků, např. Georga Wettingera (1883–1927) nebo Marie Eckert (zemřela v r. 1929). Nápisová tabulka, ale bez poetického přípisu, je velmi dobře zachovaná na hrobě rodiny Jelínkovy.

Historicky nejzajímavějším náhrobkem s připomínkou výrazné osobnosti, která je s dějinami vesnice Pavlův Studenec spojena, je velmi jednoduchý náhrobek posledního zdejšího faráře Aloise Bayera. Farář zde působil až do své smrti v roce 1948 a nebyl nikdy odsunut. Zmíněný náhrobek je v současné době silně porostlý břečtanem. Popiska je novější, stejně jako socha ukřižovaného Krista.

Na hřbitově je početně zastoupená zeleň, především pak mohutné listnaté stromy, např. javory. Nechybí ani menší keře, např. tůje, cypřiše, brsleny, tvarované zimostrázy či nízké okrasné trávy. Celý hřbitov působí udržovaným dojmem a je patrné, že je navštěvovaný. Řadu náhrobků zdobí svíce i drobné květiny.

Hřbitov v Pavlově Studenci je výraznou ukázkou devastace původního německého hřbitova po roce 1948. Devastace byla v případě tohoto hřbitova způsobena především umístěním v blízkosti nově zřízeného pohraničního pásma, které bylo čtyřicet let zcela zneprístupněno veřejnosti. Samotný revitalizovaný hřbitov a nedávno zrestaurovaný tzv. Böttgerův sloup (připomínající okresního představeného Josefa Böttgera), nalézající se rovněž u silnice, jsou jedinými hmatatelnými připomínkami kdysi velmi rozsáhlé a hojně obydlené lokality. Samotné místo po bývalé vesnici dnes připomínají jen informační tabule a celé okolí je využíváno jako louky a pastviny.¹⁵¹

Bohuslav

Obec Bohuslav (něm. Wusleben) se nacházela cca 18 km od Tachova, konkrétně mezi obcemi Labuť (něm. Labant) a Hošťka (něm. Hesselsdorf). Její hřbitov je v současnosti nejméně udržovaným hřbitovem v okrese Tachovska. Způsobila to nejen absence nových osidlovců, ale zejména fakt, že celé katastrální území bylo po roce 1948 přiděleno armádě. Devastace zasáhla tamější hřbitov do značné míry, nejenže byly zcela ničeny samotné náhrobky, ale došlo i ke zničení hřbitovní zdi a brány. Hřbitov nezanikl sice úplně beze stopy, ale připomínají jej jen ojedinělé náhrobky, resp. jejich zlomky.

Důvodem pro to, že na rozdíl od ostatních lokalit v tachovském okrese nebyla ves po roce 1945 vůbec osidlována, bylo zřejmě značné poškození obce na sklonku války, kdy se zde bránil oddíl německých vojáků a příslušníků SS. Postupný zánik celé lokality nastal po roce 1948, kdy poté, co zde krátce působilo Horské pastvinářské družstvo,

postavila armáda na planině nad samotnou vsí rozlehlou tankovou střelnici, jež byla využívána až do r. 1989. V roce 1967 byla část zalesněného katastru od vojenských pozemků oddělena a přidělena s pěti nově postavenými domy Lesnímu závodu Přimda. Obec definitivně zanikla do roku 1969, poté co v roce 1966 byly vojáky z tankové střelnice odstřeleny poslední zbývající původní domy a kostel.¹⁶¹

V současné době je zmíněný hřbitov, jak už bylo výše uvedeno, ve velmi špatném stavu. V jeho bývalém areálu se vyskytují vzrostlé listnaté stromy. Objevují se zde především javory, mohutné lípy, ale i náletové dřeviny – břízy, smrky či jeřabiny. Celý areál bývalého hřbitova je za dlouhá léta pokryt vrstvou listů a zcela zarostlý travinami.

Hřbitovní zeď byla po celém svém obvodu rozvalena, její zbytky pokrývá silný porost mechu. Brána ani centrální kříž se zde nenacházejí. V roce 2020 byl do Muzea Českého lesa převezen kámen ve tvaru kvádrů, který zřejmě tvořil (spolu s dnes chybějícím křížem) dominantu hřbitova. Zbylé náhrobní kameny jsou povalené na zemi a většina z nich je silně porostlá mechy a lišejníky.

Kamenné kříže jsou velice často rozlomené na několik částí, stejně tak jsou rozbité všechny náhrobní desky. I podle torz náhrobků je možné konstatovat, že některé z nich byly větších rozměrů, např. náhrobek zřejmě patřící Johannu Bummerlovi (písmo poškozeno). Rozměry a především výrazným estetickým řešením byl zajímavý náhrobek Josefa a Kathariny Müllerových z Bohuslavi čp. 21. Náhrobek má v horní části vytesáno znamení hořícího srdce a pod ním zkřížené dva nástroje. Nápis na většině dochovaných, ale silně poškozených náhrobků nelze identifikovat.

V případě bohuslavského hřbitova, a zde je třeba uvést, že se jedná opravdu o jedinou výjimku v okrese Tachov, nedošlo ze strany bývalých rodáků či jejich potomků k žádné pietní úpravě posledního místa odpočinku původních bohuslavských obyvatel. Nenachází se zde ani

žádná informační tabule, která by připomínala bývalý hřbitov. Nicméně při základním mapování lokality zmíněného hřbitova byly u jednoho z náhrobků nalezeny tři svíce v plastových krytech, což je dokladem toho, že je toto místo i přesto příležitostně navštěvováno, patrně potomky původních obyvatel.

¹⁶¹ Viz Procházka (pozn. 2), s. 81–85. Ve vesnici se podle archivních pramenů dochovaných ve Státním okresním archivu Tachov vyskytovala častá nedorozumění mezi místními duchovními a osadníky. Mezi lety 1891–1937 se v Bohuslavi vystřídalo celkem 18 farářů. Jedním z problémů bylo to, že kněží chtěli podle všeobecného nařízení pohřbívat zemřelé do jednotlivých řad, místní sedláci ale preferovali pohřbívání do rodinných hrobek a nepáli si spočinout po smrti vedle chudších obyvatel vesnice. Když chtěl místní farář situaci vyřešit a vše dát konečně do pořádku, bylo mu vyhrožováno a bylo po něm dokonce opakovaně stříleno. Komplikovaná situace s bohuslavským hřbitovem byla vyřešena až v roce 1933, když byl v sousední přífašené obci Labuť založen nový samostatný hřbitov. Srov. Procházka (pozn. 2), s. 78–80.

OBR. 6 Zaniklý a neudržovaný hřbitov bývalé vsi Bohuslav. Foto: Pavel Voltr

OBR. 7 Hřbitov v Ošelíně obsahuje velmi bohatý a různorodý soubor poetických přípisů, tzv. hřbitovní poezie. Foto: Pavel Voltr

Ošelín

Asi 300 m od obce Ošelín (německy Oschelin) v Plzeňském kraji, vpravo od silnice vedoucí z Ošelína na Kurojedy, se nachází další hřbitov. Je v současné době využíváný, udržovaný, s četnou a různorodou zelení (túje, lípy, duby či nověji vysazené nižší okrasné keře – zejména zimoztrázy) a nalézt zde lze zachovalé náhrobky původních německých obyvatel z Ošelína a nejbližšího okolí. Znamky přirozeného chátrání jsou však viditelné i na tomto hřbitově: některé náhrobní kameny jsou mírně nakloněné, některým chybí vrchní část (snad kříž), z některých jsou opadané nápisové desky. Náhrobky nacházející se zejména v bezprostřední blízkosti hřbitovní zdi jsou silně porostlé mechy a lišejníky, vzrostlé túje některé náhrobky svými kořeny či kmeny narušují.

Na hřbitově v Ošelíně se vyskytují náhrobky relativně různorodé, lišící se použitým materiálem či zdobností a celkovým výtvarným řešením. Většina náhrobků je kamenných, případně z umělého kamene, a je kvalitně řemeslně provedena. Nacházejí se zde i náhrobky skromnější, doplněné litinovými kříži. Velmi častý je výskyt nápisových tabulek z černého leptaného nebo gravírovaného skla. Pozoruhodné je však také zastoupení velmi dobře dochovaných náhrobních desek z jemnozrnného bílého mramoru (některé z nich, např. na hrobě Margarety Schek, obsahují také poetické přípisy). Tamní „náhrobní poezie“ je zajímavá nejen svou početností, ale i různorodostí. Podobný příklad neposkytuje žádný další hřbitov na Tachovsku.

V případě tohoto hřbitova nedošlo po r. 1945 k přemístování či odstranění německých náhrobků, jak k tomu bylo u většiny mapovaných hřbitovů v oblasti Tachovska. Objevilo se zde však druhotné využití hrobových míst a náhrobků, převážně hrobů u vstupu do hřbitova, a v levé části od centrální cesty hřbitova. Po druhé světové válce byly upraveny pro pohřbívání českých obyvatel z Ošelína a okolí tak, že byla často doplněna či překryta jen původní náhrobní deska. Leckde ale náhrobní německá deska zůstala na původním místě a německý náhrobek byl doplněn náhrobní deskou v českém jazyce. Za zmínku zde stojí existence dětského pohřebního oddělení, která se u většiny hřbitovů na Tachovsku buď vůbec nenacházela, nebo se do současnosti nezachovala.

Na ošelínském hřbitově je znát výrazná pieta k původním německým obyvatelům a k jejich náhrobkům: téměř polovina ze všech zde v současné době umístěných náhrobků patří původním německým obyvatelům. Je zřejmé, že na tomto hřbitově nedošlo – tak jako u ostatních původních německých hřbitovů na Tachovsku – k zásadní devastaci. Zdejší poměr výskytu zachovaných původních německých a novodobých českých náhrobků na jednom hřbitově se nenalézá na žádném z dalších mapovaných hřbitovů Tachovska. Právě na ošelínském hřbitově je nejvíce patrná kontinuita pohřbívání jak původního německého obyvatelstva, tak českých osídlenců a jejich potomků. Hřbitov v Ošelíně svým celkovým umístěním, rozvržením a počtem zachovalých náhrobků a náhrobních desek či porcelánových portrétů patří jednoznačně k nejzajímavějším hřbitovům oblasti Tachovska.

Milíře

Obec Milíře (něm. Brand) se nachází cca 6 km od města Tachova. Patří k těm obcím, které nezanikly. Po r. 1946 zde došlo k dosídlení Rusíny z dnešního Rumunska. Tím se obec liší např. od sousední Lesné, kam přišli přibližně ze stejného území Slováci, a samozřejmě od řady dalších obcí Tachovska, které byly osídleny mimo jiné volyňskými Čechy. Milířovští Rusíni tvořili, a do jisté míry stále tvoří, homogenní komunitu, která si uchovala ještě dlouho od příchodu po roce 1947 své zvyky.

Zdejší hřbitov se nachází v dobrém stavu, je udržovaný a je zde zastoupena různorodá zeleň spíše však drobného vzrůstu, např. zimoztrázy, jalovce, túje. Rekonstrukcí prošla márnice i vstupní brána. Ta je atypická, v podobě dvou nižších pylonů svírajících kovová mřížová vrata. Zachován je centrální kříž z roku 1833, jehož autorem byl významný kameník z oblasti Českého lesa Georg Böhm. Je však patrné, že plastika Ježíše prošla restaurováním. Na hřbitově jsou dochované náhrobky původních německých obyvatel z obce Milíře a dalších lokalit, nacházejících se v okolí. Převážně se zde vyskytují náhrobky větších rozměrů. Některé jsou v relativně dobrém stavu a s největší pravděpodobností nebyly v areálu hřbitova přemístovány. Hrobová místa však mají leckde rozbité kamenné obrubníky, někde došlo k dezintegraci náhrobních kamenů, v některých případech jsou odpadlé nápisové desky. Náhrobní kameny jsou velmi často pokryty mechy a lišejníky. Na hřbitově je dochováno několik litinových křížů.

Oproti ostatním hřbitovům Tachovska jsou zde náhrobní desky také umístěné přímo na vnitřní straně hřbitovní zdi. Není však zcela jasné, zda byly součástí hřbitovní zdi už před r. 1945, či došlo k jejich přemístění v pozdějších letech při zatím nezdokumentovaných úpravách. U řady hrobů je patrná pravidelná nebo alespoň částečná údržba potomky původních německých obyvatel, o čemž svědčí mimo jiné květiny vysazované na několika místech v letním období.

OBR. 8 Hřbitov Milíře, dochované fragmenty náhrobků byly během nedokumentované akce obnovy instalovány podél vnitřního obvodu hřbitovní zdi. Foto: Pavel Voltr

OBR. 9 Hřbitov Milíře, původní německé náhrobky. Foto: Pavel Voltr

Svatá Kateřina

Ves Svatá Kateřina (něm. Sankt Katharina), situovaná v údolí Kateřinského potoka, 5 km západně od obce Přimda, po válce nezanikla. Hřbitov, v současné době udržovaný, se nachází v bezprostřední blízkosti kostela sv. Kateřiny. Ten je výraznou dominantou nejen hřbitova, ale i celé vesnice a svým umístěním i výrazným exteriérem ve stylu vrcholného baroka dodává celému areálu hřbitova nejen důstojnost, ale i klidnou malebnost. Zajímavý je samotný přístup do areálu hřbitova po nedávno rekonstruovaném starém kamenném schodišti. Současně se schody došlo v roce 2021 k restaurování hřbitovní zdi i vstupní brány.

Náhrobky původních obyvatel obce Svatá Kateřina a dalších přilehlých osad jsou rozmístěny po celé ploše hřbitova, střídají se s hroby mladšími. V bezprostřední blízkosti kostela se nachází i jeden z největších a nejvýraznějších hrobů, místo posledního odpočinku dvou zdejších německých farářů. Hrob je ohrazen ozdobným zábradlím, které je téměř neporušeno. Řada náhrobků je zřejmě kvůli nepevnému podloží silně nakloněna. Většina těch zachovaných je kamenných, ale nachází se zde i několik samostatných železných křížů. Ty, i když jsou velmi často poničené či pokryté silnou vrstvou korozních produktů, patří k nejzajímavějším částem hřbitova (železné či litinové kříže byly pro hřbitov na Tachovsku typické, ale do dnešních dnů se jich dochoval pouze zlomek). Na řadě původních německých náhrobků jsou dochované původní fotografie na porcelánu.

I když byly některé náhrobky poničeny či povaleny a zmíněný hřbitov nevyčnívá mezi ostatními ani svými rozměry, ani počtem zachovalých náhrobků, je zde patrná kontinuita pohřbívání německých a po r. 1946 nově příchozích českých obyvatel vesnice a jejich potomků.

OBR. 10 Litinový kříž s dřevěnou nápisovou deskou na hřbitově ve Svaté Kateřině u Přimdy. Foto: Pavel Voltr

Tachov

Současný tachovský hřbitov (něm. Tachau) nemá příliš dlouhou historii, což nijak nesouvisí s dějinnými zvraty 20. století. V samotném městě se postupně pohřbívalo ve třech lokalitách. Nejstarší, patrně již středověký hřbitov se nacházel v okolí kostela sv. Václava, v blízkosti historického jádra města v těsné blízkosti hradeb. Na tento hřbitov upomínají velké náhrobky tachovských patricijských rodin, které kostel dodnes obklopují. Vzhledem k umístění poblíž centra města přestal tento hřbitov vyhovovat nejen z prostorových, ale rovněž z hygienických důvodů. V roce 1876 došlo k založení druhého městského hřbitova, v té době na okraji města směrem na Planou.

OBR. 11 Hřbitov v Tachově je z velké části vyklizený od původních německých náhrobků. Foto: Pavel Voltr

I tento hřbitov přestal na sklonku 19. století svému účelu vyhovovat, byl zrušen nejpozději v letech druhé světové války a jeho parkové úpravy byly dokončeny ještě německými obyvateli v roce 1945, kdy byl park pojmenován po Edvardu Benešovi – dnes se jedná o park naproti autobusovému nádraží. Třetí, současný hřbitov založený na sklonku 19. století se nacházel poměrně daleko od centra poblíž silnice do Velkého Rapotína. Město Tachov se sice do dnešních dnů rozrostlo až na jeho úroveň, stále však toto místo slouží k pohřbívání zemřelých tachovských obyvatel a s ohledem na velikost hřbitova tomu tak bude i nadále.

Německé náhrobky se zde nacházely u centrální hřbitovní cesty. Jak bylo naznačeno, tachovský hřbitov sloužil původním německým obyvatelům Tachova necelé půlstoletí, což je jedním z důvodů, proč se na něm dnes mnoho německých náhrobků nenalézá. Druhým důvodem pro jejich řidší výskyt je skutečnost, že některé náhrobky byly druhotně využity pro nové majitele nebo byly zničeny. V případě tachovského hřbitova se ovšem nejednalo o záměrnou likvidaci, ale spíše o prosté vandalství či prodej starých náhrobků: řada velmi hodnotných náhrobních kamenů, které patřily movitějším osobnostem města Tachova, byla v nedávné době prodána a odvezena ze svého původního místa.

Závěr

Situace na Tachovsku demonstruje jeden z charakteristických příkladů osudu původních hřbitovů německých obyvatel v někdejší sudetském regionu. Tamní pohřebiště byla v průběhu desetiletí po druhé světové válce, po odsunu původních německých obyvatel, v různé míře devastována nebo silně zanedbávána. Situace po roce 1989, snahy o narovnání česko-německých vztahů a zájem původních německých usedlíků o napravení zpřetrhaných vazeb k místu svého původu přinesly i zde v řadě případů zájem o obnovu původní lokality, především obnovu pietního a komemorativního charakteru, bez pokusů o obnovení samotné funkce veřejného pohřebiště. Markantní je to zvláště na lokalitách v nejvíce zdevastovaném a ztrátami postiženém bývalém pohraničním pásmu. Tamní pohřebiště jsou až na výjimky obnovována a navštěvována potomky bývalých obyvatel, kteří spolu se současnými místními obyvateli o tato místa pečují. Poněkud komplikovanější je situace u hřbitovů stále aktivních, kde jsou hlediska jejich nutného využívání k jejich původní funkci veřejného pohřebiště zároveň i důvodem ztrát fondu sepulkrálních objektů před rokem 1945, ať už řízeným vyklizením nebo utilitárním využitím.